

KRIZIS IQTISODIYOTI: INQIROZNING SABABLARI HAMDA OQIBATLARI.

Namangan Davlat Universiteti

“Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes”

kafedrasi o‘qituvchisi To‘xtaxo‘jayev Ma‘rufxon Abdurashid o‘g‘li

Email: marufxontoxtaxojayev29@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-9709-0856>

Namangan Davlat Universiteti

Iqtisodiyot fakulteti 3-bosqich

Talabasi Abdurahmonov Asilbek

Email: asilbekabdurahmonovv@icloud.com

<https://orcid.org/0009-0004-2472-1619>

Annotatsiya: Ushbu maqolada iqtisodiy inqirozlarning kelib chiqish sabablari, rivojlanish mexanizmi va ularning makroiqtisodiy barqarorlikka ko‘rsatadigan ta’siri tizimli tahlil qilingan. Tadqiqotning nazariy asosini bozor iqtisodiyotida inqirozlarning tasodifiy hodisa emas, balki kapitalistik tizimning ichki mexanizmlaridan kelib chiqadigan muqarrar jarayon ekanligi haqidagi ilmiy qarashlar tashkil etadi. Leverij sikllari, moliyaviy eforiya, kredit pufaklari va moliyaviy sektordagi tartibga solinmaslik mexanizmlari yuzasidan bayon qilingan g‘oyalar tahlil qilindi. Shuningdek, Buyuk Depressiya (1929–1933) va 2008-yil global moliyaviy inqiroz statistik ko‘rsatkichlar asosida qiyosiy o‘rganilib, iqtisodiy sikllarning tabiati va inqirozlarga olib keluvchi xavf omillari yoritildi. Tadqiqot natijalari inqirozlarning oldini olish mumkin emasligini, biroq ularning chuqurlashuvini yumshatish, makroprudensial siyosatni kuchaytirish va iqtisodiy sikllarni monitoring qilish orqali zararlarini sezilarli darajada kamaytirish mumkinligini ko‘rsatadi. Maqola iqtisodiy siyosat yurituvchi institutlar, ilmiy tadqiqotchilar hamda iqtisodiy xavfsizlik bo‘yicha mutaxassislar uchun amaliy va nazariy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: inqiroz iqtisodiyoti, moliyaviy eforiya, leverij, kredit pufagi, Buyuk Depressiya, 2008-yil inqirozi, iqtisodiy sikllar, moliyaviy barqarorlik, makroprudensial siyosat.

Kirish.

Zamonaviy iqtisodiyotning rivojlanish jarayonida inqirozlar tasodifiy hodisa emas, balki bozor tizimining ichki mexanizmlaridan kelib chiqadigan muntazam takrorlanadigan holatlardan biri hisoblanib, zamonaviy global iqtisodiy taraqqiyot jarayonida inqirozlar istisno hisoblanmay, balki kapitalistik tizimning ichki xususiyatlaridan biridir. Bozor mexanizmlarining o'z-o'zini tartibga solishi haqidagi uzoq yillar davomida shakllangan qarashlar so'nggi yirik moliyaviy inqirozlar fonida hususan 2008-yildagi avval moliyaviy va keyinchalik iqtisodiy inqirozga aylangan jarayon o'zining zaifligini namoyon qildi. Yirik olimlar ta'kidlaganidek, iqtisodiy portlashlar, aktivlar narxining sun'iy ravishda oshishi, ortiqcha xavf va kreditlashning keskin kengayishi kabi holatlar oxir-oqibat jiddiy moliyaviy beqarorlikka olib keladi, bu esa iqtisodiyotning barcha bo'g'inlariga ta'sir ko'rsatadigan chuqur inqirozlarni yuzaga keltiradi. Natijada iqtisodiy tizimning muvozanati buzilib, chuqur moliyaviy tangliklar yuzaga keladi.

Tarixiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, inqirozlar faqat iqtisodiyoti rivojlanmagan mamlakatlarga xos hodisa emas. Eng barqaror deb hisoblangan iqtisodiy tizimlarda ham turli davrlarda keskin pasayishlar, moliyaviy bo'hronlar, ishlab chiqarishning qisqarishi va ishsizlikning oshishi kuzatilgan. Bu holat inqirozlarning iqtisodiyot taraqqiyotidagi tabiiy, hatto muqarrar jarayonlardan biri ekanligini tasdiqlaydi. Mamlakatlarda iqtisodiyot qanchalik to'g'ri boshqarilmasin, rivojlangan va to'g'ri boshqarilgan mamlakat bilan buning aksi hisoblanuvchi noto'g'ri boshqarilgan iqtisodiyotda yuz beruvchi inqirozlarning eng yirik farqi - ularning yuz bergan vaqti o'rtasida holosdir.

Odatda inqirozlar uzoq vaqt davomida asta-sekin to'planib boradigan ichki nomutanosibliklar, ortiqcha qarzlanish, moliyaviy sektorning haddan ziyod kengayishi, risklarni yetarli baholamaslik kabi omillar natijasida paydo bo'ladi. Lekin unutmaslik kerakki, iqtisodiyot muddati va shakli bo'yicha bir-biridan farq qiluvchi sikllardan iboratdir. Demakki iqtisodiyotda inqirozlar faqatgina noto'g'ri qarorlar ortidan kelmaydi. Lekin ana shu yuqorida sanab o'tilgan omillar iqtisodiy tizimda "pufaklar" hosil qilib, ma'lum bir bosqichda yorilib ketishi oqibatida

iqtisodiy faoliyat keskin sekinlashadi va turli sohalarda inqiroziy jarayonlar yuzaga keladi.

Ushbu mavzuning dolzarbligi shundaki, har bir iqtisodiy inqiroz o'zining sabab va oqibatlari bilan chuqur tahlilni talab qiladi. Inqirozlarning kelib chiqish mexanizmini o'rganish, ularni oldindan aniqlash va oqibatlarini yumshatish imkonini beradigan samarali choralar ishlab chiqish bugungi iqtisodiy xavfsizlikning muhim yo'nalishlaridan biridir. Shu bois inqirozlarni o'rganish nafaqat ilmiy ahamiyatga ega, balki amaliy jihatdan ham iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Ushbu maqolada ham yuz berishi muqarrar bo'ladi deya ta'riflangan inqirozlarning kelib chiqish sabablari, inqiroz natijasida yuz berishi mumkin bo'lgan oqibatlari hamda to'g'ri va noto'g'ri boshqarilgan iqtisodiyotlar inqirozi o'rtasidagi farqlarni yoritib o'tamiz.

Adabiyotlar tahlili va metodlar.

Iqtisodiy inqirozlarning kelib chiqish sabablari bo'yicha ilmiy qarashlar ularning tasodifiy emasligini, balki iqtisodiy tizimning ichki mexanizmlarida asta-sekin to'planib boradigan nomutanosibliklar mahsuli ekanini ko'rsatadi. Yirik iqtisodichi olimlar Nuriel Rubini hamda Stefan Mimplarning qalamiga mansub *"Inqiroz Iqtisodiyoti"* ya'ni "inqiroz iqtisodiyoti" asarida inqirozlar "kutilmagan falokat" emas, balki iqtisodiy tizimning chuqur ildiz otgan xususiyatlari natijasi ekani alohida ta'kidlanadi [1]. Unda kredit pufaklari, ortiqcha leverij, spekulyativ aktivlarning haddan tashqari ko'payishi va moliyaviy sektorning real sektordan ajralib borishi inqirozlarning asosiy tarkibiy omillari sifatida bayon etilgan.

Manbada, shuningdek, iqtisodiyotdagi moliyaviy beqarorlik "asta-sekin pishadigan jarayon" bo'lib, u yillar davomida to'planib boradigan qarz yuklari, beqiyos risklar, tartibga solinmagan moliyaviy innovatsiyalar hamda siyosiy-iqtisodiy muvozanatsizliklar natijasi sifatida yuzaga kelishi batafsil ochib berilgan [1]. Aynan kitobning 9-bobida iqtisodiy siyosatning sustligi va nazorat mexanizmlarining yetishmasligi ham bozor o'z-o'zini tartibga sololmasligining yorqin dalili sifatida ko'rsatiladi.

Buyuk Depressiya bo'yicha adabiyotlarda hususan Fridman M, Shvatz A. muallifidagi "Qo'shma shtatlarning monetar tarixi 1867-1960" kitobida 1929-1933 yillarda AQSh YAIMining qariyb 30 % ga qisqargani, ishsizlikning esa 25 % ga yetgani ko'rsatiladi [2]. Bank tizimining uchdan bir qismi faoliyatini to'xtatgan. Bu inqiroz tarixda iqtisodiy siyosatning kechikkan aralashuvi va ortiqcha spekulativ qarzlarning yorilishi sifatida talqin qilinadi.

2008-yilgi global moliyaviy inqirozda ham manbada qayd etilgan mexanizmlar to'liq namoyon bo'ldi: haddan tashqari kreditlash, ipoteka bozorining sun'iy kengayishi, murakkab moliyaviy instrumentlarning tartibga solinmasligi va moliyaviy "piramida"ga aylangan bozordagi pufaklar [1]. Statistik ma'lumotlarga va Eichengreen B, O'Rourke Klar muallifligidagi "Ikki depressiya hikoyasi" kitobiga ko'ra, 2008-2009 yillarda AQSh ishsizligi 10 % ga ko'tarilgan, YAIM esa 4,3 % ga qisqargan [3]. Inqirozning global moliyaviy integratsiya kuchaygan davrda yuz bergani uni qisqa muddatda butun dunyoga tarqalishiga sabab bo'lgan.

Shunday qilib, adabiyotlar va taqdim etilgan manba tahlili inqirozlarning mohiyatini bir nuqtaga jamlaydi: iqtisodiy pufaklar va ortiqcha leverijning to'planishi, moliyaviy sektordagi tartibga solinmaslik, iqtisodiy siyosatning kechikkan javobi hamda iqtisodiy sikllarning tabiiy o'zgarishi inqirozning asosiy manbalari hisoblanadi. *"Inqiroz Iqtisodiyoti"* kitobi aynan shu jarayonlarni tizimli ravishda ochib berishi bilan mazkur adabiyotlar tahlilining markaziy manbasi sifatida xizmat qildi.

Ushbu tadqiqotda inqirozlarning kelib chiqish omillari va ularning iqtisodiyotga ta'sirini o'rganish uchun quyidagi ilmiy metodlar qo'llanildi:

1. Qiyosiy tahlil metodi

Buyuk Depressiya va 2008-yil global moliyaviy inqirozining asosiy ko'rsatkichlari - YAIM pasayishi, ishsizlik darajasi, kredit bozori ko'rsatkichlari, bank sektorining barqarorligi o'zaro solishtirildi. Bu ikki yirik inqirozda sodir bo'lgan jarayonlar o'xshash va farqli jihatlar orqali baholandi.

2. Statistik tahlil metodi

Tarixiy statistik ma'lumotlar asosida inqirozlarning chuqurligi, davomiyligi va iqtisodiy sektorlarga ta'siri o'rganildi. YAIM pasayish sur'atlari, ishsizlik

dinamikasi, kreditlash darajasi va moliyaviy tizimdagi muvozanatsizliklar aniq raqamlar orqali tahlil qilindi.

3. Sikllar nazariyasi bo'yicha tahlil

Iqtisodiyotning o'sish, cho'qqi, pasayish va tiklanish fazalariga asoslangan iqtisodiy sikl modeli yordamida har ikki inqiroz iqtisodiy sikl kontekstida baholandi. Bu metod inqirozlarning muqarrar tabiiy davomiy jarayon sifatidagi mohiyatini aniqlash imkonini berdi.

4. Strukturaviy tahlil

"Inqiroz Iqtisodiyoti" manbasida bayon qilinganidek, leverij sikllari, kredit pufaklari, real sektor-moliyaviy sektor tafovutlari, tartibga solinmaslik va siyosiy omillar alohida strukturaviy bloklar sifatida tahlil qilindi [1]. Bu metod inqirozning ildiz omillarini segmentlashtirib o'rganishga imkon berdi.

Natijalar va muhokama.

Tadqiqot davomida iqtisodiy inqirozlarning kelib chiqish mexanizmi, ularning rivojlanish bosqichlari, iqtisodiy sikllarning bu jarayonlarga ta'siri, shuningdek Buyuk Depressiya va 2008-yil global moliyaviy inqiroz misolida tarixiy jarayonlar chuqur o'rganildi. O'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, iqtisodiy inqirozlar bozor tizimining tasodifiy buzilishi emas, balki kapitalistik iqtisodiy mexanizmning ichki tabiatidan kelib chiqadigan, takrorlanuvchi, tizimli va muqarrar iqtisodiy hodisadir. Ya'ni har bir hikoyaning ibtidosi majvus bo'lganidek uning intihosi ham mavjuddir.

Demakki inqiroz bu muqarrar hodisa bu hodisa esa iqtisodiy sikllar bilan bevosita bog'liqdir.

"Inqiroz Iqtisodiyoti" asarida qayd etilganidek, moliyaviy tizimning jadal kengayish davrlarida leverij (qarz yuki) darajasining ortishi, moliyaviy innovatsiyalarning tartibga solinmasligi, aktivlar narxining sun'iy ko'tarilishi va kreditlashning haddan tashqari kengayishi iqtisodiy tizimda "pufaklar"ni shakllantiradi. Bu pufaklar odatda iqtisodiy siklning o'sish bosqichida paydo bo'lib, cho'qqiga yetganda keskin yoriladi va pasayish davrini muqarrar ravishda inqirozga aylantiradi.

Ushbu tadqiqot doirasida iqtisodiy sikllarning inqirozlarga olib keluvchi xavfli mexanizmlari bosqichma-bosqich tahlil qilindi. Natijalar quyidagilarni ko'rsatadi:

1. O'sish va cho'qqi fazasida inqirozning poydevori qo'yiladi

Iqtisodiy o'sish bosqichida kreditlashning kengayishi, investitsiya faolligining ortishi, iste'mol kreditlari bozorining kengayishi iqtisodiy ko'rsatkichlarni vaqtincha ijobiylashtiradi. Ammo aynan shu davr iqtisodiy inqirozning boshlang'ich nuqtasidir.

“Inqiroz Iqtisodiyoti” kitobida ushbu bosqich “moliyaviy eforiya” deb atab, quyidagi belgilar ta'kidlanadi:

- ✓ aktivlar narxining izohsiz o'sishi;
- ✓ kreditlash standartlarining pasayishi;
- ✓ qarzning yalpi iqtisodiy o'sishdan yuqori sur'atda ko'payishi;
- ✓ risklarning to'g'ri baholanmasligi;
- ✓ moliyaviy sektorning real sektordan ajralishi;
- ✓ spekulativ faoliyatning kuchayishi.

Buyuk Depressiya misolida

1925–1929 yillar oralig'ida fond bozori bahosi 300 % ga oshib, Amerikaning o'rtacha daromadsiz uy xo'jaliklari ham marja kreditlari yordamida spekulativ savdolarga kirishgan. Leverij maksimal darajaga yetgan [2].

2008-yil inqirozi misolida

2001–2007 yillarda AQSh ipoteka bozorida substandart kreditlar ulushi jadal ortgan. Derivativlar bozori (CDO, CDS va MBS) nazoratdan chiqib ketib, moliyaviy muassasalar kapitaliga nisbatan 30–40 barobar leverij darajasini saqlagan [3].

Natija: iqtisodiy tizimning cho'qqi fazasi aslida inqirozning zaruriy sharti bo'lib, bozorning o'zini o'zi tartibga solishi mexanizmi zaiflashadi.

2. Pasayish fazasi: pufak yorilishi va tizimli beqarorlik

Ekspansiya davrida to'plangan ichki nomutanosibliklar ma'lum bir trigger (turtki beruvchi omil) ta'sirida yoriladi. Trigger sifatida:

- ✓ foiz stavkalarining oshishi,
- ✓ kredit defoltlarining ko'payishi,
- ✓ aktivlar narxining pasayishi,
- ✓ investorlar ishonchining yo'qolishi,
- ✓ banklararo likvidlik tanqisligi kabi omillar xizmat qiladi.

Buyuk Depressiya

1929 yil oktabrda fond bozorida boshlangan keskin sotuvlar natijasida Dou Jons indeksi bir necha hafta ichida 40 % ga, keyingi yillarda esa 90 % ga qadrsizlangan [2]. Banklar depozitlar oqimiga bardosh bera olmay yopila boshlagan.

2008-yil inqirozi

Ipoteka kreditlari bo'yicha defoltlar ko'payib, ularni bog'lab chiqarilgan MBS va CDO instrumentlari qadrsizlana boshladi. Lehman Brothers bankining qulashidan so'ng bozorda likvidlik butunlay yo'qoldi. S&P 500 indeksi 57 % tushib ketdi.

Manbaga ko'ra, aynan Leverijning keskin qisqarishi (deleveraging spiral) inqirozni real sektor zanjiri bo'ylab tarqatadi. Bu jarayon banklarning kredit berishni to'xtatishi orqali investitsiya pasayishiga, ishlab chiqarishning qisqarishiga va ishsizlikning oshishiga olib keladi [1].

3. Inqirozning chuqurlashishi: real sektor falajlanadi

Iqtisodiyotning real sektori moliyaviy zarbaga bardosh berolmaydi va makroiqtisodiy ko'rsatkichlar tezda yomonlashadi.

Buyuk Depressiya natijalari:

- ✓ YAIMning umumiy qisqarishi: 30 %
- ✓ Ishsizlik: 25 %
- ✓ Bank tizimining 30 % yopilgan
- ✓ Sanoat ishlab chiqarishi: 47 %
- ✓ Tashqi savdo: 65 %

2008-yil inqirozi natijalari:

- ✓ YAIM qisqarishi: 4,3 %
- ✓ Ishsizlik: 10 %
- ✓ Ipoteka orqali uylarini yo'qotganlar: 7 mln.
- ✓ Banklarning zarar hajmi: \$2 trilliondan yuqori
- ✓ Jahon savdosining qisqarishi: 12 %
- ✓ Bu jarayonlar iqtisodiy siklning eng og'ir tub pasayish fazasiga mos keladi.

4. Tiklanish bosqichi: davlatning faollashuvi

“Inqiroz Iqtisodiyoti” manbasida ta’kidlanishicha, iqtisodiy tizim inqirozdan mustaqil chiqib keta olmaydi. Tiklanish samaradorligi davlatning o‘z vaqtida va to‘g‘ri aralashuviga bog‘liq.

Buyuk Depressiya davrida:

- ✓ “Yangi kurs” siyosati
- ✓ davlat investitsiyalari oshirilishi
- ✓ bank tizimining qayta tashkil etilishi
- ✓ oltin standarti bekor qilinishi
- ✓ ijtimoiy himoya tizimi yaratildi

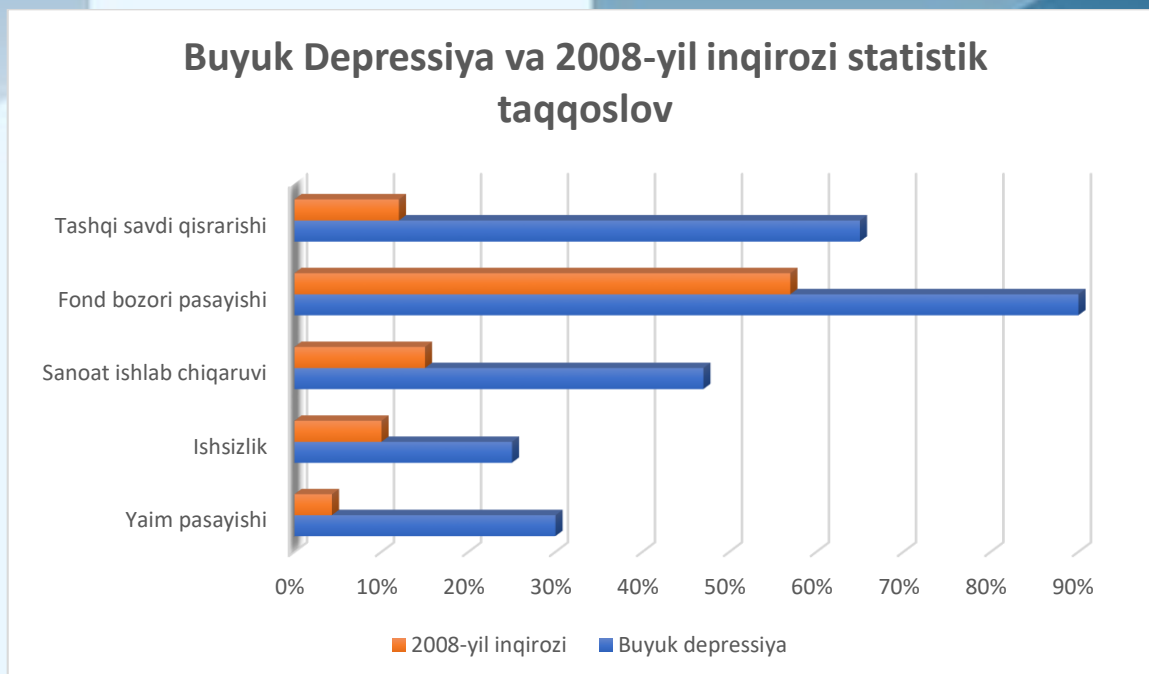
2008-yilda:

- ✓ TARP (700 mlrd \$)
- ✓ Likvidlik injeksiyalari (FED tomonidan \$1,3 trillion)
- ✓ “Nolga yaqin foiz stavkalari” siyosati
- ✓ Bank sektori rekapitalizatsiyasi
- ✓ AQSh avtomobil sanoatini qutqarish paketi

Natija: iqtisodiy tiklanish uchun kuchli institutsional mexanizmlar va tartibga solish tizimi zarurligi isbotlandi.

1-jadval. “Buyuk Depressiya va 2008-yil inqirozi statistik taqqoslov”

<i>Ko‘rsatkich</i>	<i>Buyuk Depressiya</i>	<i>2008-yil inqirozi</i>
<i>Banklarning yopilishi</i>	$\approx 11\,000$ ta	400 ta
<i>Uy-joy bozoriga ta’sir</i>	—	7 mln uy musodara
<i>Inqirozning davomiyligi</i>	4 yil	1,5–2 yil
<i>Global tarqalish</i>	past	juda keng
<i>Pufak turi</i>	fond bozori	ipoteka va derivativlar

1-diagramma. “Buyuk Depressiya va 2008-yil inqirozi statistik taqqoslov”

Ushbu jadval va diagrammada Buyuk Depressiya (1929–1933) va 2008-yil global moliyaviy inqirozining asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarini qiyosiy tahlil qilish orqali ushbu ikki yirik tarixiy falokatning o‘lchamlarini, chuqurligini va iqtisodiy oqibatlarini aniq ko‘rsatib beradi. Jadvalda berilgan raqamlar inqirozlarning ko‘lamini bevosita taqqoslash imkonini yaratadi hamda iqtisodiy jarayonlarning turli davrlarda qanday namoyon bo‘lganini yaqqol tasvirlaydi.

Birinchi navbatda, jadval YAIMning qisqarishi, ishsizlik darajasi, sanoat ishlab chiqarishi va bank tizimi barqarorligi kabi asosiy ko‘rsatkichlar orqali Buyuk Depressiyaning 2008-yilgi inqirozga nisbatan ancha chuqur va og‘ir kechganini ko‘rsatadi. Buyuk Depressiyada YAIMning 30 foizga pasayishi va ishsizlikning 25 foizga yetishi iqtisodiyotning tizimli falaj holatga tushganini anglatadi. 2008-yilgi inqirozda pasayish darajasi bundan ancha past bo‘lgan bo‘lsa-da, uning global miqyosda tarqalishi iqtisodiy beqarorlikning yangi bosqichga ko‘tarilganini ko‘rsatadi.

Ikkinchi tomondan, jadvalning bank bilan bog‘liq ko‘rsatkichlari ham har ikki inqirozning xususiyatlarini farqlashda muhimdir. Buyuk Depressiya davrida 11 mingdan ortiq banklarning yopilishi bank tizimi ustidan nazoratning yetarli emasligi oqibatida yuzaga kelgan keng ko‘lamli likvidlik tanqisligining dalilidir. 2008-yil inqirozida banklarning yopilishi birmuncha kam bo‘lgan bo‘lsa-da, uy-joy

bozoridagi musodara holatlarining 7 millionga yetishi moliyaviy inqirozning real sektor va aholi farovonligiga ko'rsatgan zarari naqadar kattaligini bildiradi.

Fond bozorining pasayish sur'ati ham ikki inqirozning xarakterini yoritib beradi. Buyuk Depressiyada fond bozorining 90 foizga qadrsizlanishi iqtisodiy tizimning to'liq qulashi darajasidagi beqarorlikni anglatgan bo'lsa, 2008-yilgi inqirozda bu pasayish 57 foiz atrofida bo'lgan. Shunga qaramay, 2008-yilgi inqirozning global tarqalish darajasi ancha yuqori bo'lib, bu zamonaviy moliyaviy tizimlarning tarqoqlikdan global integratsiyaga o'tganini ko'rsatadi.

Pufaklarning tabiati bo'yicha ham inqirozlarning mohiyati farqlanadi: Buyuk Depressiya asosan fond bozori pufagi natijasi bo'lgan bo'lsa, 2008-yilgi inqiroz ipoteka bozoridagi kredit pufaklari va ularga bog'langan derivativ instrumentlarning (MBS, CDO) yorilishi bilan vujudga kelgan. Bu esa moliyaviy innovatsiyalarning tartibga solinmasligi iqtisodiy tizim uchun qanchalik xavfli ekanini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, jadval iqtisodiy inqirozlarning tuzilishi, chuqurligi va oqibatlarini taqqoslashda muhim analitik vosita bo'lib, har ikki inqirozning o'ziga xos mexanizmlarini tushunishga yordam beradi. Bu ma'lumotlar yuqori leveraj, moliyaviy pufaklar va tartibga solinmagan kredit tizimlari iqtisodiy beqarorlikning asosiy manbalari ekanini yaqqol ko'rsatadi.

iqtisodiy sikllar – inqirozlarning mexanikasi

1. Iqtisodiy sikllar inqirozlarning tabiiy asosidir.

Iqtisodiy sikllar har qanday iqtisodiyotda o'sish va pasayish davrlarini navbatma-navbat takrorlaydigan tabiiy jarayon. Har bir o'sish bosqichida real va moliyaviy sektorda ortiqcha ishonch paydo bo'ladi, bu esa iqtisodiy resurslarni haddan tashqari kengaytirilgan yo'nalishlarga yo'naltiradi. Natijada, pufakchalar hosil bo'ladi va ular keyinchalik yorilib, inqirozga olib keladi. Shu jihatdan, inqirozlar iqtisodiy sikllarning tabiiy va ajralmas qismi sifatida qaraladi; o'sish davri qanchalik intensiv bo'lsa, kelajakdagi inqirozning boshlanishi ham shunchalik tayyorlanadi.

2. Inqirozlar bozorning o'zini o'zi tartibga sololmasligini isbotlaydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bozor o'zini o'zi tartibga solish qobiliyatiga ega emas. Nuriel Rubini hamda Stefan Mim ta'kidlanganidek, bozor faqat inqiroz orqali

muvozanatni tiklaydi [1]. Bu degani, o'sish davrida ortiqcha ishonch va leverij tufayli bozor sun'iy ravishda kengayadi, lekin muvozanat buzilganda, inqiroz mexanizmi orqali iqtisodiy jarayonlar qayta tartibga solinadi. Shu nuqtai nazardan, inqirozlar bozorning tabiiy "tozalash" mexanizmi sifatida ham namoyon bo'ladi.

3. Leverij – "inqirozlarning "yuragi".

Leverij yoki ortiqcha qarzlash darajasi inqirozning markaziy mexanizmi hisoblanadi. Har ikki tarixiy inqirozda ham iqtisodiyot ortiqcha qarzga botganida pufaklar hosil bo'lgan va ularning yorilishi inqirozga olib kelgan. Bu Leverijning inqiroz paytida ta'sirini ko'rsatadi: qarz bilan moliyalashtirilgan iqtisodiy faoliyat kichik tashqi yoki ichki shoklar natijasida tezlik bilan kamayadi va iqtisodiyotda chuqur bo'shashish yuzaga keladi.

4. Davlat aralashuvi – zarur va muqarrar.

Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, davlat aralashuvi bo'lmagan davrlarda inqiroz chuqurlashgan va uzoq davom etgan, bo'lgan joylarda esa inqiroz qisqargan. Bu degani, iqtisodiyotdagi bo'shliqlarni to'ldirish va leverage natijasida yuzaga kelgan pufakchalarni yumshatish uchun davlat siyosati muqarrar hisoblanadi. Davlat aralashuvi moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash, likvidlikni ta'minlash va iqtisodiy faoliyatni tiklash orqali inqirozning keskinligini kamaytiradi.

5. 2008-yil inqirozi Buyuk Depressiyaga qaraganda yengilroq, lekin globalroq bo'ldi.

2008-yilgi inqiroz Buyuk Depressiyaga nisbatan iqtisodiy ta'sir jihatidan yengilroq bo'ldi, ammo u global miqyosda keng tarqaldi. Bu holat global moliyaviy integratsiya darajasining yuqori ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, inqirozning global tabiati davlatlararo moliyaviy bog'liqlik va tezkor o'zaro ta'sirning ahamiyatini oshirdi.

Xulosa.

O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy inqirozlar zamonaviy bozor tizimining tasodifiy buzilishi emas, balki kapitalistik iqtisodiyotning ichki mexanizmlaridan kelib chiqadigan davriy va takrorlanib turuvchi jarayonlardir. Tarixiy tajribalar, xususan Buyuk Depressiya va 2008-yil global moliyaviy inqirozi misolida ko'rinadiki, vaqt va sharoit farqiga qaramay inqirozlarning rivojlanish mantig'i

o'zgarishsiz qolmoqda. Ularning ildizi kreditlashning haddan tashqari kengayishi, aktivlar narxining asossiz oshishi, "moliyaviy eforiya"ning kuchayishi, bozor ishtirokchilarining ortiqcha optimizmi va risklarni yetarli baholamasligiga borib taqaladi.

Iqtisodiy sikllar nazariyasi inqirozlarning muqarrarligini tasdiqlaydi: iqtisodiyot o'sish, to'yinganlik, pasayish va tiklanish bosqichlaridan iborat bo'lib, inqiroz ushbu siklning tabiiy tarkibiy qismidir. Siklning yuqori bosqichida kreditlar va investitsiyalar haddan ziyod kengayadi, aktivlar narxi pufaklari yuzaga keladi va oxir-oqibat iqtisodiyotning o'z-o'zini muvozanatdan chiqarib yuboradigan struktura buzilishlari sodir bo'ladi. Shuning uchun inqirozlar nafaqat noto'g'ri siyosat oqibati, balki iqtisodiy jarayonlarning ichki ritmi sifatida ham yuz beradi.

Tadqiqotning solishtirma tahlili Buyuk Depressiya va 2008-yil inqirozi o'rtasidagi umumiyliklarni yaqqol ko'rsatdi. Har ikkala holatda ham moliyaviy tizimning haddan tashqari liberalizatsiya qilinishi, qarz yukining keskin oshishi, real sektor bilan moliyaviy sektor o'rtasidagi nomutanosibliklar va tartibga solish mexanizmlarining sustligi inqirozni chuqurlashtirgan. Biroq rivojlangan iqtisodiyotlar kuchli institutsional baza va tezkor siyosiy choralar orqali jarayonni qisqa muddat ichida barqarorlashtirishga muvaffaq bo'lgan bo'lsa, noto'g'ri boshqarilgan iqtisodiyotlarda inqirozning davomiyligi va zarari ancha yuqori bo'lgan.

Yakuniy natijalar shuni anglatadiki, inqirozlarning oldini to'liq olish mumkin bo'lmasa-da, ularni oldindan aniqlash, ularning chuqurlashuvini cheklash va oqibatlarini yumshatish mumkin. Buning uchun iqtisodiy sikllarni muntazam monitoring qilish, kredit bozorlaridagi o'zgarishlarni baholash, aktivlar narxi dinamikasini kuzatish, risklarni tahlil qilish va makroprudensial siyosatni mustahkamlash zarur. Inqirozlarning davriy tabiati ularni inkor qilish o'rniga, ularga tayyorgarlik ko'rish va barqaror iqtisodiy boshqaruvni shakllantirishni taqozo etadi.

Shunday qilib, inqirozlar iqtisodiy rivojlanishning ajralmas qismi bo'lib, ularning mexanizmlarini chuqur o'rganish va zamonaviy boshqaruv vositalari yordamida ularning zararini kamaytirish har qanday iqtisodiy siyosatning ustuvor vazifalaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Roubini N., Mihm S. Crisis Economics: A Crash Course in the Future of Finance. - New York: The Penguin Press, 2010. - pp. 4–14; 31–32; 47–48; 55–58.
2. Friedman M., Schwartz A. A Monetary History of the United States 1867-1960. - Princeton: Princeton University Press, 1963.
3. Eichengreen B., O'Rourke K. A Tale of Two Depressions. - VoxEU Publication, 2009.
4. Galbraith J. K. The Great Crash, 1929. - Boston: Houghton Mifflin, 1954.
5. Mishkin F. S. Anatomy of a Financial Crisis. - Journal of Evolutionary Economics, 1992.